

מלחמת יום הכיפורים בעיני מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ר שיבת צוות מזכיר המדינה, 23 באוקטובר 1973

זכי שלום

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מבוא

ב־23 באוקטובר 1973 כינס מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ר את בכירי מחלקת המדינה כדי לדון במלחמת יום הכיפורים, מאפייניה והשלכותיה. באותה עת נראה היה בבירור שידה של ישראל על העליונה. היא הצליחה – אומנם במחיר דמים יקר – להתגבר על ההלם הראשוני של ההפתעה, שהייתה מנת חלקה עם פרוץ המלחמה, ועל קריסת תפיסת הביטחון שלה, שהתבססה במידה רבה על יכולתם של חיילי הקו הראשון במעוזים לאורך תעלת סואץ לבלום את הפלישה המצרית.

האווירה בפגישה, ככל שניתן להתרשם, הייתה נינוחה למדי, לעיתים אף מבודחת. מדינת ישראל נחשבת לבעלת בריתה של ארצות הברית, ותחושת ההצלחה של ישראל, כאשר חייליה שולטים בחלקים נרחבים בצד המערבי של התעלה ומצליחים להטיל מצור על הארמיה השלישית, הייתה נוחה מאוד לממשל הנשיא ריצ'רד ניקסון. היא נתנה לו סיבות טובות להעריך שהמלחמה תעצים את מעמדה האזורי והבינלאומי של ארצות הברית ותקדם את הסיכוי להסדר ישראלי-ערבי.

היה זה כינוס סגור של בכירי הממשל בהשתתפות מזכיר המדינה (קודם לכן – היועץ לביטחון לאומי) הנרי קיסינג'ר, שהציג את עמדותיו ברמת פתיחות גבוהה, כיאה לדיון בדרג בכיר בין אישים המכירים היטב זה את זה, ומכאן עיקר חשיבותו. למעשה קיסינג'ר השתלט על הדיון והותיר לאחרים זמן מוגבל מאוד להתבטא. פרוטוקול המפגש הסגור פותח צוהר מרתק לעמדות הממשל באחד האירועים הטראומטיים ביותר למדינת ישראל. עם זאת, חשוב להדגיש שעמדות אלה מייצגות את דעותיו של קיסינג'ר בדיון אחד – חשוב כשלעצמו – מני רבים שנערכו במהלך המלחמה. אין הכרח אפוא שדעות אלה מייצגות את עמדותיו ה"סופיות" לאורך כל תקופת המלחמה ואחריה. להלן נציג את הנקודות העיקריות במסמך מרתק זה.

סוגיית ההפתעה ומעורבות ארצות הברית במערכה

בראשית דבריו מספר קיסינג'ר כיצד נודע לו על פרוץ המלחמה. לדבריו, הוא שהה באותם ימים בניו יורק לרגל כינוס עצרת האו"ם. סגנו ג'וזף סייסקו העיר אותו משנתו בשבת בשעה שש בבוקר (12 בצהריים לפי שעון ישראל), ומסר לו שישאל מדווחת כי בטווח הזמן המיידי (imminent) עומדת לפרוץ מלחמה, והיא מבקשת שראשי הממשל יפעילו את השפעתם לעצור זאת (to Kissinger, use our influence to get it stopped)¹. (2004, p. 14)

קיסינג'ר חזר על סיפור זה פעמים רבות בפורומים שונים. אי אפשר שלא להתרשם כי חזרה זו נועדה בין השאר להדגיש שגם הממשל, ולא רק ישראל, הופתעה מפרוץ המלחמה. ייתכן מאוד שמעבר לתיעוד עובדתי בנוף פיקנטי מעט, ביקש קיסינג'ר באמצעות סיפור זה להפריך את השמועות העקשניות שרווחו בישראל וגם בארצות הברית, שלפיהן היה קיסינג'ר מעורב ממש ביוזמת המלחמה.

על פי תאוריה זו, קיסינג'ר הבין שלא ניתן יהיה לפרוץ את המבוי הסתום שנוצר במזרח התיכון בעקבות ניצחונה המוחץ של ישראל במלחמת ששת הימים ולקדם תהליך לקראת הסדר שלום, ללא עימות צבאי שיגבה מישראל מחיר כבד ויחייב אותה להגמיש את עמדותיה במשא ומתן. קיסינג'ר עצמו נתן לכך ביטוי מרומז בשיחה שקיים עם הנשיא הסורי חאפז אסד ב־20 בינואר 1974 ובה אמר לאסד:

לפני פרוץ המלחמה התכוונתי לפתוח ביוזמה מדינית. אמרתי זאת גם לדיפלומטים ערבים. אך ללא המלחמה היוזמה הזאת הייתה נכשלת. לכן, צריך לומר שהמהלכים הצבאיים היו הכרחיים. איני חושב שהערבים היו שוקטים

על השמרים אלמלא החזירו לעצמם את כבודם. והישראלים לא היו מתנהגים [כפי שהם מתנהגים היום] אלמלא המכה הצבאית שקיבלו (Memorandum of Conversation, 1974).

בשני הגבולות, הוא אומר לראש הממשלה. "במברק הראשון [שהגיע מוויינגטון] היה כמעט של [אווירה של] פניקה. [אבל] הנספח שלהם [של שגרירות ארצות הברית בתל אביב] ביקר בצה"ל וקיבל תדרוך מרגיע. אתמול ביקשה השגרירות תשובות לשאלות מוויינגטון, ובעיקר: האם ידוע להם על טיסות לא־מתוכננות (non-scheduled) סובייטיות לסוריה ומצרים? התשובה של ישראל הייתה שידוע להם על כך, אך לא ברורה להם כוונת הטיסות (יומנו של אלי מזרחי, 1973, עמ' 5). ושוב, מפרט קיטינג, שאלנו אותם, את הישראלים: האם ידוע להם על היערכות המצרים ומה מגמתם? תשובת ישראל: ידוע לנו על ההיערכות ומגמתה הגנתית בלבד. שאלנו זאת גם לגבי סוריה והתקבלה תשובה דומה. שאלנו אם הם יודעים על שובם של מפציצי סוחוי לשדה תעופה מצפון לדמשק. תשובתם: "ידענו שהיו שם מטוסים מעין אלה אך המטוסים יצאו ואין הם יודעים אם חזרו ואם חזרו מה המשמעות לכך" (יומנו של אלי מזרחי, 1973, עמ' 5).

סוגיית מכת המנע תופסת מקום נכבד בהתייחסויותיו של קיטינג'ר למלחמה. ארצות הברית, כך טוען קיטינג'ר, לא מנעה מכת מנע מצד ישראל ערב המלחמה.

היוקרה הרבה שהייתה לגורמי הביון בישראל באותה עת, כך משתמע מדבריו של קיטינג, הובילה גם את גורמי הביון בארצות הברית להפגין שאננות אל מול המערכה המתקרבת בצעדי ענק. אבא אבן אמר בעדותו בפני ועדת אגרנט כי מאז מלחמת ששת הימים "היה רושם שהנושא המודיעיני הוא נושא מוצלח [...] עקב הניצחון המזהיר והגדול הזה, [ש]יצאו מוניטין אז לא רק לצה"ל, מפקדיו ולוחמיו אלא בכל הארץ ובכל העולם יצאו מוניטין מיוחדים למודיעין שלנו" (ועדת אגרנט, 1973, עמ' 20).

האם ארצות הברית מנעה מכת מנע ישראלית ערב המלחמה?

סוגיית מכת המנע תופסת מקום נכבד בהתייחסויותיו של קיטינג'ר למלחמה. ארצות הברית, כך טוען קיטינג'ר, לא מנעה מכת מנע מצד ישראל ערב המלחמה: "מתהלכים סיפורים רבים", אומר קיטינג'ר בישיבת בכירי הממשל ב־23 באוקטובר, "על כך שאנחנו מנענו מהישראלים לממש מכת מנע ערב המלחמה, וכי כישלונותיהם במהלך המלחמה נבעו ישירות מכך שאנחנו דרשנו מהם להימנע מכך. אלה הן שטויות גמורות (total nonsense)". בטקסט הערוך רוכך הניסוח הזה ובמקום המלים: "שטויות גמורות" הוכנסו המלים "זה פשוט

גם בישיבת מחלקת המדינה האמריקאית מ־23 באוקטובר 1973, הנסקרת בהרחבה במסמך זה, טורח קיטינג'ר להבהיר תוך הסתמכות על הידע ההיסטורי העצום שלו, כי הסדר טוב בין הצדדים חייב להתבסס על ההנחה שכל אחד מרוויח משהו מן ההסכם. בהערה המכוונת, קרוב לוודאי, לנסיבות שנוצרו במזרח התיכון בעקבות תבוסתן המוחלטת של מדינות ערב במלחמת ששת הימים, מבהיר קיטינג'ר שהסדר טוב אינו יכול לעמוד לאורך ימים כאשר הוא מתבסס על כניעה ללא תנאי (unconditional surrender) של הצד השני (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973). בהמשך הישיבה מבהיר קיטינג'ר כי בכל מקרה, מדיניות הממשל כלפי המזרח התיכון התגבשה בפורומים שבהם משתתפים אישים בכירים בממשל. הפורום הנוכחי הוא החשוב שבהם. מערכת זו, כך משתמע מדברי קיטינג'ר, אינה מאפשרת לגורם אחד, אפילו הוא במעמד הבכיר ביותר, ליזום מהלך אסטרטגי כמו זה המיוחס לקיטינג'ר. הפורום הזה מתכנס לדיונים מדי יום ביوم. בין השאר הוא מזכיר את השמות הבאים החברים בצוות הזה: קנט ראש, ג'וזף סייסקו, דייוויד פופר, תום פיקרינג ולארי איגלברגר. המשמעות היא שההכרעות בהקשר למזרח התיכון בתקופה שקדמה למלחמה התקבלו בפורום רחב, ולא ביטאו את עמדותיו האישיות בלבד (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

במהלך הישיבה נעשה מאמץ להטיל על ישראל את האחריות לכישלונם של גורמי ביון אמריקאים בהערכה כי המלחמה קרבה. הממונה על המודיעין במחלקת המדינה ריי קליין (Ray Cline) טען כבר במהלך המלחמה כי "ישראל עשתה לנו שטיפת מוח וגם לעצמה" (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973). קיטינג'ר, יש להדגיש, לא מצא לנכון לסתור אמירה קשה זו.

ראוי לציין כי מגמה זו החלה כבר בבוקר ה־6 באוקטובר 1973. בפגישתו עם ראש הממשלה גולדה מאיר נתן שגריר ארצות הברית בישראל קנת קיטינג ביטוי חד־משמעי לאחריותה של ישראל לכך שגם הממשל הופתע מפרוץ המלחמה: "היו חילופי מברקים בין שגרירויות וויינגטון [בין שגרירות ארצות הברית בישראל לבין מערכת הביטחון בישראל] על הרכוזים

חזרו ואישרו הערכה זו במהלך השבוע. אפילו בבוקר של פרוץ מלחמה, הערכות המצב שהוגשו לנשיא קבעו שהתקפה ערבית על ישראל בלתי אפשרית (no possibility of an attack). מסיבות אלה לא הייתה לנו שום סיבה לדרוש מישראל להימנע ממכת מנע (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

נשוב לפגישת ראש הממשלה-קיסינג'ר: ראש הממשלה מגיעה לפגישה זו כשהיא כבר "נעולה" לחלוטין על הימנעות ממכת מנע. קודם לפגישה שואל אותה שר הביטחון, משה דיין, אם היא תרצה שיתלווה אליה לפגישה קצין מודיעין. גולדה מאיר משיבה בשלילה ומבהירה שהיא רוצה להישאר לבד עם השגריר (יומנו של אלי מזרחי, 1973, עמ' 2). בראשית הפגישה מבהירה ראש הממשלה לשגריר שישראל קיבלה מידע מ"מקורות מהימנים לחלוטין" על כך שמצרים וסוריה מתכננות מתקפה משולבת נגד ישראל בשעות אחר הצהריים המאוחרות. כמו כן היא דיווחה לשגריר על יציאה חפוזה של יועצים רוסים ממצרים ומסוריה. בתחילה, אומרת ראש הממשלה, הערכנו שהם חוששים ממתקפה שלנו, ועל כן הם בנו מערך הגנה. הועלתה גם סברה שהפינוי כרוך בקרע בין מצרים וסוריה ובין ברית המועצות. ואולם בשעות האחרונות השתנתה ההערכה, ואנו צופים מתקפה משולבת של מצרים וסוריה "מאוחר אחר הצהריים" (עמ' 4).

לאורך כל השיחה עולה סוגיית מכת המנע מספר פעמים. כבר בדברי הפתיחה שלה מבהירה ראש הממשלה כי מטרת הפגישה היא לדווח לממשל האמריקאי על תמונת המצב ולהבהיר ש"אנו לא נפתח במלחמה". בהמשך אומרת ראש הממשלה: "אין לנו ספק שאנו ננצח, אך היינו רוצים להודיע למצרים באמצעות האמריקאים והסובייטים שאין אנו מתכננים מתקפה, אך ברור שאנו מוכנים להדוף התקפתם". נראה שהשגריר קיסינג'ר לא השתכנע לחלוטין מהבטחותיה של ראש הממשלה. קרוב לוודאי שהוא התקשה להאמין כי בנסיבות כל כך חמורות ישראל תוותר על האופציה של מכת מנע, שיכולה אולי להעניק לה יתרון אופרטיבי. לקראת סוף השיחה הוא ביקש שוב לדעת "אם אנחנו נכה בהם עוד בטרם יתקפו". ראש הממשלה חוזרת ומבהירה "חד משמעית שלא. אם כי הדבר היה מקל עלינו מאוד". היא מבקשת שוב שהממשל יפנה בדחיפות לברית המועצות ולמצרים ויבהיר שאין לישראל כוונות התקפיות (יומנו של אלי מזרחי, 1973, עמ' 5-6), וכי היא מעוניינת למנוע "מרחץ דמים" (Burr, 2003a).

לא נכון". אנחנו לא דרשנו מהם להימנע ממכת מנע, פשוט מכיוון שלא חשבנו שמלחמה עומדת בפתח. לכן לא הייתה סיבה לתביעה כזאת מהישראלים. גם ישראל לא העריכה שעומדת לפרוץ מלחמה. למעשה, אומר קיסינג'ר, ניתן לטעון שאנחנו היינו יותר מודאגים מישראל לגבי האפשרות שתפרוץ מלחמה. בכל מקרה, גם אם ישראל הייתה יוזמת מכת מנע, זה לא היה משנה את המצב הקשה שאליו היא נקלעה בגלל קיבעון מחשבתי (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

תמונת המצב שהציג קיסינג'ר באותה ישיבה נכונה רק בחלקה. טענה זו הייתה תקפה, אולי, עד בוקר ה-6 באוקטובר 1973. ככל שניתן ללמוד מן המסמכים שנחשפו לציבור, ממועד זה הלכה והתגבשה הערכה של מלחמה ודאית. סוגיית מכת המנע הייתה רלוונטית מאוד באותן שעות קריטיות: "באשר למכה מונעת", אומר הרמטכ"ל ב-6 באוקטובר 1973, "היא כמובן [מעניקה לישראל] יתרון עצום. היא תחסוך הרבה חיים". בהמשך מפרט הרמטכ"ל, כפי שמתבקש מתפקידו, את ההישגים הצפויים של מכה מקדימה:

מבחינה אופרטיבית אנו מסוגלים היום בשעה 12.00 להשמיד את חיל האוויר הסורי בשלמותו. אנו צריכים אחרי זה עוד 30 שעות לחיסול מערך הטילים. אם הם מתכוונים לתקוף בחמש (17.00), בשעה זו חיל האוויר יפעל [יוכל לפעול] חופשית נגד הצבא הסורי. זה מה שאנו יכולים לעשות. אותי זה מאד מפתה מבחינה אופרטיבית (סיכום התייעצות אצל ראש הממשלה, 1973, עמ' 4).³

בהמשך ביקש קיסינג'ר להעצים את הרושם כי בממשל האמריקאי, בניגוד לישראל, רווחו חששות מפני אפשרות של מלחמה. הוא סיפר בישיבה על פגישתו עם שגריר ישראל בארצות הברית שמחה דיניץ לפני המלחמה, ביום ראשון 30 בספטמבר 1973, למרות שמחלקת המדינה עדיין לא הייתה ערוכה לעבודה בסופי שבוע:

ביקשתי לשמוע מהי הערכת המצב שלו. הוא [דיניץ] קבע נחרצות שאין היתכנות (no possibility) למתקפה ערבית על ישראל. הרגשתי אי-נוחות מן הביטחון שהפגין השגריר, וביקשתי לראות את הערכות המודיעין של גורמי ביון בממשל. קיבלתי שתי הערכות, שתיהן קבעו שהתקפה ערבית מאוד בלתי סבירה (highly improbable). סוכנויות הביון

שלו והזהיר אותו מפני מכת מנע ישראלית ("there must be no preemptive strike") (Burr, 2003). ראש הממשלה מאיר אומרת לשרים הנמצאים בלשכתה ב-6 באוקטובר 1973: "בתוך כל הידיעות האלה היה הבלבול הזה שהמלחמה צריכה להתחיל בשש בערב. [...] ואז היתרון לפני דדו שיתן הוראה שיכול לחסל את המערך האווירי שלהם. בינתיים נתקבלה הוראה [!!] מהאמריקאים שלא נתחיל בזה" (יומנו של אלי מזרחי, 1973, עמ' 9).

ד. בשיבת הממשלה בבוקר ה-7 באוקטובר 1973 רומזת גולדה מאיר על כך שדעתה אינה נוחה מן ההחלטה על הימנעות ממכת מנע בלחץ אמריקאי: קיסנינג'ר "מעודכן כל הזמן גם על המצב הצבאי וגם מה הן הבעיות שלנו. אין אנחנו מחסירים הזדמנות כדי להגיד לו עוד ועוד, שלולא היינו אנשים הגונים, אולי יותר מדי הגונים, מצבנו בכלל היה אחר. אבל החלטנו כולנו יחד [להימנע ממכת מנע] – ויש יתרון לכל הפחות שאמריקה אתנו עכשיו – [...] הוא מבין את זאת ומעריך את זאת" (פרוטוקול ישיבת הממשלה ה/שלד, 1973, עמ' 3–4).

ה. בשיבת הממשלה בערב ה-7 באוקטובר 1973 אומר סגן ראש הממשלה יגאל אלון: "באינטילת יזמה מקדימה שלנו ייצא בכל זאת רווח מדיני [...] ואתם יודעים שהאמריקאים מאד מאד רצו שלא נהיה ראשונים" (פרוטוקול ישיבת הממשלה ו/שלד, 1973, עמ' 38).

חגי צורף ומאיר בוימפלד דוחים את הטענה על הבנה מוקדמת בין ישראל וארצות הברית בדבר הימנעות ממכת מנע (צורף ובוימפלד, 2022, עמ' 177).

בספר גולדה מאיר, ראש הממשלה הרביעית כותבים חגי צורף וארנון למפרום: "מאוחר יותר הכחיש קיסנינג'ר את הטענה שלחץ על ישראל להימנע ממכה מקדימה. אולם המסמכים מלמדים אחרת בבירור" (צורף ולמפרום, תשע"ו, עמ' 513). למסקנה דומה הגיע גם ויליאם באר (Burr), חוקר בכיר בארכיון הלאומי של ארצות הברית: "קיסנינג'ר", הוא כותב, "אף פעם לא הודה שהוא המליץ להימנע ממכת מנע, אם כי בספריו הוא עצמו נתן ביטוי לעמדות הממשל בהקשר זה" (Burr, 2003).

אכן, קשה להבין מה מניע מדינאי כה מנוסה ובעל תודעה היסטורית כה מפותחת להכחיש בצורה כה נחרצת עובדה היסטורית המתועדת היטב, שתציג אותו בצורה מביכה כמי שאינו דובר אמת. הוא בוודאי ידע את האמת. ייתכן כי גם אצלו קיננו ספקות ואולי גם ייסורי מצפון שלא נתנו לו מנוח, אם נכון היה ללחוץ על

בסיום השיחה מבהירה ראש הממשלה כי ישראל גייסה חלק מכוחות המילואים שלה אך נמנעה מגיוס מלא לימים נשמעה ביקורת על כך שראש הממשלה מסרה התחייבות כה גורלית להימנעות מהנחתת מכת מנע, מבלי שהדבר הובא לידיעת הממשלה.

בראש המוחים עמד שר המשפטים יעקב שמשון שפירא. כמו כן תהה השר מדוע כונסה הממשלה לדיון על המלחמה ההולכת וקרבה רק בשעה 12 בצהריים, כאשר כבר בשעות הבוקר המוקדמות היו סימנים מעידים ברורים על המלחמה ההולכת ומתרגשת. שר המשפטים טען כי עד לאותה ישיבה כלל לא היה מודע למתח ביטחוני המסכן את קיומה של מדינת ישראל. השר שפירא טען כי שרים רבים אחרים תומכים בו, וכי הוא נאלץ להביע את המחאה בפומבי כדי שיתייחסו ברצינות לדבריו. הוא הזכיר כי גם הביקורת נגד מהלכיו של צ'מברלין, ראש ממשלת בריטניה ערב מלחמת העולם השנייה, נשמעה בפרלמנט הבריטי בפומבי (גולדשטיין, 1973). בשיחה עם הנשיא ניקסון ב-1 בנובמבר 1973 טענה גולדה מאיר כי שר הביטחון והרמטכ"ל דרשו לפתוח במכה מקדימה, אך היא הכריעה נגד: "אמרתי כי ניתול [ניטול] על עצמנו את הסיכון; סיכון איום. היה עלינו להיות במצב שידידינו יידעו בדיוק מה קרה, כיצד פרצה המלחמה" (פגישת ראש הממשלה, 1973, עמ' 2).

דבריו של קיסנינג'ר שלפיהם ארצות הברית לא פעלה למניעת מכת מנע מצד ישראל אינם משקפים נאמנה את המציאות. ישנן עדויות כי וושינגטון לחצה גם לחצה על ישראל להימנע ממכת מנע ערב המלחמה, הגם שיכולה הייתה אולי להניח כי מערכת ההבנות שהתגבשה בין ישראל וארצות הברית בשנים שקדמו למלחמה תוביל בכל מקרה את ישראל להימנע ממכת מנע נגד מצרים (המרכז למלחמת יום הכיפורים, 2021):

א. ב-6 באוקטובר 1973 בשעה 8:29 בבוקר שעון וושינגטון מתקשר הציר בשגרירות ישראל בווינגטון, מרדכי שלו, לקיסנינג'ר ומדווח לו כי זמן קצר קודם לכן דיווחו לו מירושלים כי בזמן ישיבת הממשלה נודע לשרים שהמתקפה המצרית-סורית החלה, בעיקר באמצעות הפצצה אווירית לאורך התעלה ובגולן. קיסנינג'ר משיב שקיבל שיחה מגורמים מצרים הטוענים שישאל ביצעה מתקפה ימית בקרבת העיר סואץ. קיסנינג'ר מוצא לנכון בשעה זו לדרוש מישראל לרסן את פעילותה (Kissinger, 2004, p. 34).

ב. בדיווח שקיסנינג'ר מעביר לנשיא ניקסון, שנמצא בפלורידה ביום פרוץ המלחמה, הוא מבהיר כי התקשר אל הציר בשגרירות ישראל בווינגטון מרדכי

החד-משמעית של ישראל – לכוון מערכת של יחסי שלום ונורמליזציה כפי שקיבלו ביטוי בהסכמי השלום שנים ספורות לאחר המלחמה. בספטמבר 1972 אמרה גולדה מאיר:

ישראל לא תחזור לגבולות יוני 1967 והיא גם לא תסכים לשינויים קטנים. השינויים צריכים להיות גדולים [...] סאדאת אינו רוצה בשלום [...] סאדאת לא סילק את הרוסים כדי לסלול דרך לשלום עם ישראל. לדעתי צריכה ישראל לחכות בשקט עד שסאדאת "יתבשל לו במיץ שלו", יעשה לו את חשבון עולמו ויחליט לאן פניו מועדות (גולדשטיין, 1972, עמ' 13).

בדבריו של קיסינג'ר בפורום המועצה לביטחון לאומי ב-23 באוקטובר 1973 הוא אינו מוצא לנכון למתוח ביקורת כלשהי על עמדותיה של מצרים בסוגיית ההסדר, שלא אפשרו לממשלה בישראל, על פי עדויות ראשיה ושריה, להפגין גמישות שתוביל להסדר, וגם אינו מבקר את התנגדותה הנחרצת של מצרים לקיים משא ומתן ישיר לכינון הסדר עם ישראל. הוא מתעלם גם מן העובדה שהממשל עצמו הגיע למסקנה שלא תיתכן התקדמות לקראת הסדר לפני הבחירות בישראל (שנועדו, כאמור, לאוקטובר 1973). משמע, האחריות להיעדר תהליך מדיני מוטלת גם על הממשל האמריקאי ולא רק על ישראל: "הבחירות המתקרבות בישראל מנעו כל יוזמות חדשות והובילו להקשחה של המדיניות הישראלית כלפי השטחים הכבושים" (National Security, 1973). דבריו יוצרים רושם, שספק אם היה תקף במציאות של אותה תקופה, כי ישראל היא האחראית העיקרית, אולי הבלעדית, לפרוץ המלחמה. אי אפשר להשתחרר מן הרושם כי בעקיפין נשמע בדבריו גם המסר ש"מגיע לה" לשלם את המחיר בגין עקשנותה.

מהן הסיבות לכשליה של ישראל במלחמה?

במלחמת יום הכיפורים, טוען קיסינג'ר, ישראל ביקשה להמשיך בהפעלת הטקטיקות שהיא מימשה במלחמת ששת הימים, מתוך הנחה מוטעית ביסודה כי מה שהביא להצלחתה המבצעית אז יצליח גם עתה, בעוד הערבים למדו איך להתמודד עם טקטיקות אלה. זאת בעיקר באמצעות הסתמכות על נשק נגד מטוסים ונגד טנקים, של ישראל לא היה מענה עבורם. לדעת קיסינג'ר, הערבים למדו את הלקחים ממלחמת ששת הימים יותר מאשר הישראלים (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

ישראל להימנע ממכת מנע לנוכח האבדות הכבדות שישראל ספגה בשל כך.

מי אחראי לטרפוד המאמצים להסדר

מדברי קיסינג'ר בישיבת הצוות (23 באוקטובר) משתמע כי ישראל היא האחראית העיקרית להיעדר הסדר עם מצרים בתקופה שקדמה למלחמה. בישיבה מדווח להם קיסינג'ר כי פגש את שר החוץ אבא אבן ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה כדי לנסות לקדם תהליך שלום. לדברי קיסינג'ר אבן טען בפניו שאין צורך אמיתי ביוזמת שלום, שכן המצב הצבאי יציב לחלוטין ולא ניתן לשינוי. מבחינה מדינית, פתיחה ב"מתקפת שלום" לא תביא שום תועלת, לדעת אבן. קיסינג'ר טוען שניסה לשכנע את אבן בנחיצותה של יוזמה מדינית (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

במלחמת יום הכיפורים, טוען קיסינג'ר, ישראל ביקשה להמשיך בהפעלת הטקטיקות שהיא מימשה במלחמת ששת הימים, מתוך הנחה מוטעית ביסודה כי מה שהביא להצלחתה המבצעית אז יצליח גם עתה, בעוד הערבים למדו איך להתמודד עם טקטיקות אלה.

מן המקורות שבידנו ניתן להתרשם של ישראל אכן היה עניין, בנסיבות שהתקיימו לפני המלחמה, לשמר את הסטטוס קוו שנוצר לאחר מלחמת ששת הימים. ההערכה הכוללת הייתה ששליטתה של ישראל בשטחים שנכבשו ב-1967 מחזקת מאוד את מעמדה האסטרטגי, מעצימה את יכולת ההרתעה שלה ומרחיקה את סכנת המלחמה. מודעות הבחירות של מפלגת המערך לקראת הבחירות שנועדו לאוקטובר 1973 נתנו לכך ביטוי ויזואלי, בהציגן חייל צה"ל הטובל במימי תעלת סואץ לצד הכיתוב: "מעולם לא היה מצבנו טוב יותר" (תקומה, 1998).

עם זאת, ברמה הרשמית חזרו ראשי ההנהגה בישראל והדגישו כי במסגרת הסדר שלום ישראל תהיה מוכנה לעשות ויתורים טריטוריאליים, פה ושם הוסיפו גם את המונח "ויתורים כואבים". מהותם והיקפם של ויתורים אלה נותרו בדרך כלל עלומים. בפועל, צריך להדגיש, מנקודת ראותה של ממשלת ישראל בראשות גולדה מאיר, נכונותה זו של ישראל לא הועמדה במבחן ממשי בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים. מדינות ערב ובראשן מצרים, כך נטען, השתמשו בניסוחים מגוונים, רובם מעורפלים, כדי להבהיר את מהות היחסים שיווצרו במסגרת ההסדר (וונטיק ושלום, 2021).

ואולם מנקודת ראותה של ממשלת ישראל, ממשלת מצרים מעולם לא הפגינה נכונות לקבל את תביעתה

ראוי לציין שבהתדיינות האינטנסיבית שקיימה ישראל עם הממשל האמריקאי במהלך המלחמה סביב זירוז הרכבת האווירית, הסכמי הפסקת האש שיובילו לסיום המלחמה, הסכמי הפרדת הכוחות והסכם הביניים עם מצרים, נטו ראשי הממשל להדגיש את רמת ההקרבה עבור מדינת ישראל שהייתה כרוכה בהכרעה על הרכבת האווירית. מגמה זו נועדה כמובן להאיץ במדינת ישראל להסכים לתביעות הממשל כ"גמול" על פועלו למענה במהלך המלחמה. המרכיב האסטרטגי שאוזכר לעיל בקבלת ההחלטות סביב הרכבת האווירית הוצנע באורח בולט (שלום, 2017).

מנגד, מדגיש קיסנינג'ר, לא יכולנו להיות במצב שבו המדיניות שלנו תהיה בת ערובה של ישראל, כך שנהיה במצב שאינו מאפשר לנו חופש תמרון. יש לנו אינטרסים מקבילים, אך אין זהות אינטרסים מוחלטת עם ישראל. מנקודת ראותה של ישראל, אין זה אסון שמדינות ערב תעבורנה למחנה הרדיקלי הנתמך על ידי ברית המועצות, שכן הדבר רק יגביר את התמיכה של ארצות הברית בה. לעומת זאת, מבחינתנו תרחיש כזה הוא אסון. לפיכך הקפדנו מראשית המשבר להיות בקשר קרוב עם כל הצדדים. על ידי כך הצלחנו לגרום לריסון של הרגשות האנטי־אמריקאיים באזור לרמה פחותה במידה רבה מזו שהייתה במלחמת ששת הימים, למרות העובדה שמלחמת יום הכיפורים נמשכה זמן רב יותר (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

באגרת דחופה שהעביר הנשיא ניקסון לראש הממשלה גולדה מאיר ב־21 באוקטובר 1973 הוא נותן ביטוי, אחד מני רבים, למהפך הדרמטי בהתייחסותה של ארצות הברית כלפי ישראל בעקבות המלחמה: ממעמד של "מדינה מועדפת", שותפת סוד של ארצות הברית ובעלת ברית מוערכת מול יריבותיה, למעמד של מדינה שחולשותיה האסטרטגיות, המדיניות והצבאיות (לרבות יכולות המודיעין, שעליהן הייתה עיקר תפארתה) נחשפו לעיני כול בצורה מביכה. מעמדה של ישראל כנכס אסטרטגי של ארצות הברית ספג מכה קשה. על הפרק עמד מאמץ כביר של ארצות הברית לשקם את מעמדה בעולם הערבי. ישראל היא זו שאמורה הייתה לשלם את המחיר הנדרש לצורך מימוש שאיפה זו, גם אם משמעות הדבר בעיני רבים בהנהגת המדינה הייתה שמדובר במאמץ לשלול ממנה את האופציה של ניצחון חד־משמעי שלה ותבוסה של הצבא המצרי.⁶

הנשיא כותב כי על הפרק עומדת הסכמה אמריקאית־סובייטית על הפסקת אש מיידית: "מאז המתקפה על ישראל ב־6 באוקטובר פעלה ארצות הברית ללא לאות כדי לשים קץ ללחימה ולשפיכות הדמים, על בסיס

ישראל, חוזר קיסנינג'ר ומדגיש, הייתה צריכה לדעת שמכת מנע לא הייתה משנה את תמונת המצב, שכן נוספו ממדים חדשים למערכה. הערבים גם הפגינו מנהיגות צבאית איכותית ומורל גבוה יותר. הדבר בא לידי ביטוי בכך שהם לא נכנעו גם כאשר היו נצורים על ידי ישראל (כוונתו, קרוב לוודאי, היא לעמידתה של הארמיה השלישית במצור שהטילה עליה ישראל) (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

האם ארצות הברית רצתה בניצחונה של ישראל?

בהתייחסותו לסוגיה רגישה זו מקפיד קיסנינג'ר להימנע מקביעה שארצות הברית רצתה בניצחון ישראל במלחמה, כפי שמתבקש במערכת "יחסים מיוחדים", שלא פעם מוגדרת כמערכת יחסים בין מדינות "בעלות ברית". קיסנינג'ר מסתפק בקביעה שהממשל לא יכול היה לסבול תבוסה של ישראל. הוא אינו מבהיר מה בדיוק היה הממשל עושה במקרה שתמונת המצב הצבאית הייתה מובילה בכיוון כזה. מתחילת המערכה, מדגיש קיסנינג'ר, היה ברור שארצות הברית לא תוכל לסבול תבוסה של ישראל (we could not tolerate an Israeli defeat) (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973). לעומת זאת, קיסנינג'ר מבהיר בדיון עם ראשי הממשל כי ארצות הברית גם אינה רוצה ב"מפלה ערבית" (Arab debacle) (Memorandum of Conversation, 1973, p. 79).

במסגרת דיון פנימי זה קיסנינג'ר מרשה לעצמו להבהיר לנוכחים בגילוי לב ששיקולים רגשיים, גם אישיים, כלפי ישראל וקשרים היסטוריים מילאו תפקיד בהכרעות הממשל כלפי ישראל במהלך המלחמה.⁵ עם זאת הוא מדגיש, בהתייחסות ספציפית לסוגיית הרכבת האווירית (שתידון גם בהמשך), כי בסופו של דבר שיקולים אסטרטגיים גלובליים היו אלה שמילאו תפקיד מכריע בהחלטות שהתקבלו במהלך המלחמה. בהתייחסות ספציפית להחלטה על שיגור הרכבת האווירית לישראל מבהיר קיסנינג'ר את מהות השיקול האסטרטגי שהכריע בסוגיה זו: אם בעלת ברית נוספת של ארצות הברית [כוונתו, כנראה, נוסף על דרום וייטנאם], תובס על ידי מדינה הנתמכת על ידי ברית המועצות ומפעילה נשק רוסי, אזי הלקח הבלתי נמנע של מדינות רבות בעולם יהיה שאולי כדאי להישען (to rely increasingly) על ברית המועצות ולא על ארצות הברית. זה גם יערער את מעמדנו במזרח התיכון בעיני בעלות ברית שלנו כמו ירדן וערב הסעודית, ויחזק מדינות רדיקליות הנתמכות על ידי ברית המועצות (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

על כך, המידע היה עובר לישראל והיא הייתה פותחת במכת מנע ומביסה את בעלות בריתה של ברית המועצות באזור (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

בהמשך, אומר קיסינג'ר, החלו הרוסים בפינוי אנשיהם ממצרים ומסוריה. מבחינה צבאית הרוסים שמרו על עמדה ניטרלית עד שהחלו ברכבת האווירית. ברמה המדינית, אומר קיסינג'ר, הם נמנעו בצורה בולטת מהתקפה (ביקורתית) כלשהי על ארצות הברית. גם בדיונים שהיו באו"ם וגם בתקשורת הרוסית לא הופנתה ביקורת ישירה כלשהי נגד ארצות הברית. גם הפעילות הצבאית של כוחותיהם לא התאפיינה במגמה של פרובוקציה כפי שהייתה במלחמת ששת הימים ב-1967 (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

בשלבים מאוחרים יותר הם החלו כאמור ברכבת אווירית מסיבית לאזור. ייתכן כי הם העריכו שלקוחותיהם (הערבים) יפסידו, ולא רצו להיות מואשמים בכך, או שהם ביקשו להפיק את הרווחים האפשריים מהמשבר. הקשה על ידי הפגנת נאמנות לבעלות בריתן באזור. רבים רצו שנבטל את הדטנט ונקבע שברית המועצות היא זו שיזמה את ההידרדרות למלחמה. ההערכה שלנו שונה. בכל מקרה יחסי הדטנט בין הגושים לא הפריעו למהלכים של ארצות הברית במהלך המערכה (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

סוגיית הרכבת האווירית

בשלבים הראשונים של המלחמה, אומר קיסינג'ר, נראה היה שרוסיה אינה להוטה להסכים להפסקת אש. תמונת המצב בחזית המצרית והסורית הראתה שישראל נמצאת במצב קשה, וכי המתקפה המצרית-סורית תממש את יעדיה. על רקע זה התגבשה בברית המועצות ההערכה שהזמן פועל לטובתה ולטובת בעלות בריתה באזור. בנסיבות אלה הגיע הממשל להערכה שעליו לבחור בדרך פעולה שונה, האמורה להפגין בפני הרוסים שגם ארצות הברית מסוגלת לשלוח רכבת אווירית לישראל, בעלת בריתה במזרח התיכון (we could match strategically anything they could put in the Middle East), וכי נשק זה יגיע לידיים מיומנות יותר, כלומר לידי צה"ל (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

כתוצאה מכך, אומר קיסינג'ר, תמונת המלחמה תשתנה ותיתן ביטוי לעליונותה של ישראל. הדבר יביא לכך שברית המועצות תהיה זו שתבקש הפסקת אש. זו הייתה הסיבה העיקרית לכך שארצות הברית החלה להפעיל את הרכבת האווירית לישראל בשבת, 13

הסדרים שיאפשרו לכם ולשכניכם ליצור התחלה חדשה לקראת שלום". לאחר שהוא מציין את יתרונות ההסדר עבור ישראל, מבהיר הנשיא לראש הממשלה שהוא רוצה תשובה מהירה (promptly) לאיגרת זו, תשובה המבטאת "תמיכה מלאה" (full support) במהלכה של ארצות הברית. האיגרת מנוסחת בצורה מנומסת, אך בפועל אינה מותירה לישראל אלא לקבל ללא דיחוי את תכתיבי הממשל (אגרת מאת הנשיא ריצ'רד ניקסון, 1973).⁷

התנהלותן של מדינות אירופה

בהתייחסותו למדינות אירופה מבטא קיסינג'ר עמדה ביקורתית מאוד, אפילו בוטה, לגבי התנהלותן במלחמה. עמדה זו, צריך להדגיש, לא קיבלה ביטוי פומבי בולט. מדינות אירופה, אומר קיסינג'ר, התנהגו כמו מנוולים (jackals). זו הייתה התנהלות מחפירה לחלוטין (totally disgrace). הן עשו הכול כדי להסית (to egg on) את הערבים. הן לא נתנו לנו שום סיוע כשנזקקנו לו. הן טענו שהרוסים רימו אותנו בכל הקשור להצהרת העקרונות שעליה חתמו עם הרוסים,⁸ ומבחינתן זה מצדיק ויתור על מדיניות הדטנט. כל זאת תוך התעלמות מן העובדה שהן עצמן חתמו עם הרוסים על הצהרת עקרונות דומה (Memorandum from the President's Assistant, 1973). הן לא היו מוכנות לשום מהלכים משותפים איתנו במסגרת האו"ם.

כאשר המשבר הזה ייגמר, בעוד מספר ימים, מבהיר קיסינג'ר, אנחנו נהיה חייבים (absolutely imperative for us) להעריך מחדש את מערכת היחסים שלנו (to assess just where we are going in our relationship) עם בעלות בריתנו באירופה. כמו כן, יהיה עלינו לבחון מה בדיוק אנחנו מתכוונים לומר כאשר אנחנו מדברים על "קשרים שאינם ניתנים לפירוק" (indissolubility of our interests) בתחום הביטחון ול"אינטרסים זהים לחלוטין" (total indivisibility of our interests) שיש לנו בכל הסוגיות שיכולות לעלות על הפרק (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

תפקידה של ברית המועצות במערכה

קיסינג'ר סבר שהרוסים לא היו שותפים ליוזמה המלחמתית של מצרים וסוריה (the soviets did not start it). גם הם העריכו, קרוב לוודאי, שאין לערבים סיכוי לגבור על ישראל. להערכתנו, אומר קיסינג'ר, ההערכה על מלחמה הולכת וקרבה התגבשה אצל הרוסים בסביבות ה-3 באוקטובר 1973, אולי מעט קודם לכן. הדבר העמיד אותם בפני דילמה. אילו דיווחו לנו

נגדו בארץ ובקרב ארגונים יהודיים", הוא קובל, "חסרת כל רסן. איך אפשר לומר עליו שהוא נאבק נגד ניצחון ישראל בשעה שאנו יודעים יפה את הפרטים". השגריר דיניץ, מאזכר קיסינג'ר, הגיע לארצות הברית רק ביום ראשון בלילה (7 באוקטובר). ביום שני ושלישי החלו השיחות על צרכיה הצבאיים של ישראל. ביום רביעי נתן הנשיא ניקסון אישור להעברת נשק לישראל. יומיים וחצי לאחר מכן כבר נחתו בישראל מטוסים אמריקאיים נושאי ציוד מלחמתי: "לא היה בהיסטוריה", אומר קיסינג'ר, "הישג כזה. אף אחד לא היה מסוגל להעביר מבצע כזה במהירות כזאת. כל זאת בשעה שבימים הראשונים היינו כולנו שותפים למחשבה שישראל תוכל למגר את הערבים תוך ימים ספורים". דיניץ נמנע כמובן מלשאול את השאלה המתבקשת: מדוע צריך היה הממשל לחכות עד הגעתו של דיניץ לארצות הברית? מדוע לא פנה הממשל מיוזמתו, מייד עם תחילת הקרבות, לדרגים הבכירים ביותר בישראל, כדי לבדוק מה ניתן לעשות למען ישראל בשעתה הקשה, כיאה ליחסים בין בעלי ברית? (שיחות דיניץ, 1974, עמ' 10)

מסמכים שונים שנחשפו לעיון הציבור מצביעים בעליל על כך שעמדתו של קיסינג'ר בסוגיית הרכבת האווירית לישראל הייתה מסויגת למדי, לפחות בשלביה הראשונים של המערכה.

מאזן רווח והפסד

בהמשך, אומר קיסינג'ר, השתנה המצב הצבאי באורח דרסטי לרעת הערבים, וברית המועצות עמדה בפני תרחיש שחייב אותה להחליט מה תעשה אם מצרים וסוריה יעמדו בפני התמוטטות מוחלטת. על רקע תמונת מצב זו, אומר קיסינג'ר, התאפשרה קבלת הצעת החלטה משותפת לארצות הברית וברית המועצות במועצת הביטחון. בהתייחסותה להצעה בישיבת ועדת החוץ והביטחון מ־22 באוקטובר הדגישה ראש הממשלה מאיר כי "לא אנחנו ביקשנו את הפסקת האש ולא ביקשנו ממישהו שיבקש בשבילנו הפסקת אש. היו ימים די קשים וחמורים, אבל לזה [בקשה להפסקת אש] לא הלכנו" (ועדת החוץ והביטחון, 1973, עמ' 4).

מדובר, טוען קיסינג'ר, בהחלטת מועצת הביטחון 338 הכוללת בתוכה את הסעיפים העיקריים הבאים: א. קריאה לכל הצדדים המעורבים בקרבות המתנהלים עתה להפסיק את האש ולסיים כל פעולה צבאית לאלתר, ולא יאוחר מאשר 12 שעות לאחר קבלתה של החלטה זו, בעמדות שבהן הם מחזיקים עתה. ב. קריאה לצדדים הנוגעים בדבר להתחיל מייד לאחר הפסקת האש בביצוע

באוקטובר 1973 [למעשה ב־14 באוקטובר]. כאשר התברר לנו, אומר קיסינג'ר, שאי אפשר להביא לסיום המלחמה באמצעים דיפלומטיים, הגענו למסקנה שהדרך היחידה להביא לסיום המלחמה היא שנראה לסובייטים ולערבים שלא יהיה ניצחון במלחמה באמצעים צבאיים, וככל שהמלחמה תתארך הם יהיו אלה שיבקשו הפסקת אש (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

מעבר לכך, מבהיר קיסינג'ר, הממשל הערירי שהמחיר שארצות הברית תצטרך לשלם כדי לשמור על יחסיה עם העולם הערבי יעלה ככל שתתארך המלחמה, ולכן האינטרס של הממשל היה להביא לסיום המלחמה מהר ככל האפשר. ואולם לא היינו מוכנים להביא לכך שישראל תפסיד במערכה (we could not permit Israel to lose), כאשר ברור היה שזה הגורם היחיד שיספק את הערבים ויביא אותם להפסקת המלחמה. לפיכך, מסכם קיסינג'ר, החלטנו לפעול בצורה מהירה ומסיבית, וזה מה שעשינו (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

ואולם, מסמכים שונים שנחשפו לעיון הציבור מצביעים בעליל על כך שעמדתו של קיסינג'ר בסוגיית הרכבת האווירית לישראל הייתה מסויגת למדי, לפחות בשלביה הראשונים של המערכה: בדיון של ראשי הממשל ב־9 באוקטובר 1973 אומר קיסינג'ר במפורש כי בפני הממשל עומדות ארבע אופציות בהקשר לבקשות הנשק של ישראל: א. אישור הבקשות. ב. דחיית הבקשות. ג. אישור חלקי. ד. יצירת ערפול לגבי עמדת הממשל. קיסינג'ר מבהיר שאישור הבקשות "ישגע" את הערבים (immediately drives the Arabs wild) (Memorandum of Conversation, 1973a).

בדיון אחר של ראשי הממשל ב־13 באוקטובר 1973, בנושא הרכבת האווירית, מביע סגן שר ההגנה ויליאם קלמנטס את דעתו כי על ארצות הברית להפעיל רכבת אווירית מסיבית (massive airlift) לישראל. קיסינג'ר מסתייג מעמדה זו וטוען כי אימוץ עמדה זו יביא לכך שארצות הברית תאבד את כל ידידיה בעולם הערבי. באותו דיון מבהיר קיסינג'ר כי ישראל מבקשת לקבל טילי הוק. גם מכך הוא מסתייג וטוען כי ארצות הברית אינה יכולה לאבד את ידידיה באפריקה בגלל ישראל, ככל הנראה משום שגם הם ביקשו לקבל טילי הוק (Memorandum of Conversation, 1973b).

אחרי המלחמה התרבו הטענות הביקורתיות בשאלת התנהלותו של קיסינג'ר מול ישראל במהלך המלחמה. טענות אלה הרתחו את דמו של קיסינג'ר. במפגש בארבע עיניים עם השגריר דיניץ יוצא קיסינג'ר מגדרו כדי להזים את הטענות כלפיו בהקשר זה: "המערכה

(possible) כמו מדינות אחרות במהלך ההיסטוריה, ישראל מבינה עכשיו שהיא תוכל להשיג את ביטחונה רק בשילוב של עוצמה צבאית ודיפלומטיה (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973). לדעת קסינג'ר, ישראל זכתה בהישגים הבאים:

א. היא הצליחה להימנע מהידרדרות במדרון תלול (avoided the precipice). ב. היא זכתה בניצחון בעוד מלחמה, אם כי במחיר כבד. ג. היא חייבה את הערבים להסכים למשא ומתן ישיר. ד. תמיכת ארצות הברית בה קיבלה תוקף מעשי (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

במאמץ להסיר מעליו את האחריות להשטרות הסטטוס קוו שהוביל למלחמה, טוען קסינג'ר במרומז כי עד לפרוץ המלחמה ישראל נהגה לאיים שלחצים כבדים מדי עליה להשתלב במהלכים מדיניים, הכוללים מן הסתם ויתורים טריטוריאליים, יובילו למלחמה עם הערבים. במלחמה, כך הניחה ישראל, היא תזכה בניצחון גדול בזכות הנשק האמריקאי שברשותה. תוצאות המלחמה ממילא ינטרלו כל יוזמה מדינית. תפיסה זו, טוען קסינג'ר, כבר אינה תקפה לאחר המלחמה. הישראלים מבינים עכשיו שאם הם יצטרכו לצאת למלחמה נוספת הם יזדקקו לסיוע נלהב שלנו, או שהם אבודים (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973). ישראל, אומר קסינג'ר, הייתה בהלם אדיר בשל האבדות הכבדות שספגה. היו לה 6,000 נפגעים, מתוכם 2,000 הרוגים [לא ברור מה היו מקורות המידע שלו בהקשר זה] במהלך שבועיים בלבד. זה משתווה ל-600 אלף נפגעים אמריקאים. מספר נפגעים כזה זכור לנו מימי מלחמת העולם הראשונה. יידרשו להם כמה שבועות כדי להפנים את מה שעבר עליהם. מעתה ישראל תצטרך להתייחס אלינו ברצינות רבה יותר מאשר בעבר. ישראל לא תוכל עוד להתחמק מדרשתנו לנהל מדיניות המסתמכת על ממד מדיני יותר מאשר ממד צבאי (our insistence on a more politically oriented policy Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

לסובייטים לא היו הישגים של ממש, אומר קסינג'ר. זו הפעם השלישית מאז 1953 שהם מאבדים את הנשק שהם שולחים למדינות ערב. הם הובסו פעם נוספת. ההישג היחיד שלהם היה העובדה שהם הצליחו לצמצם את ממדי האסון. תמונת מצב זו מעניקה לארצות הברית הזדמנות לשדרג את מעמדה במזרח התיכון, אם תנהג בתבונה ובמשמעת (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

המצב שלנו מול הערבים, אומר קסינג'ר, הוא יחסית פשוט. עכשיו אנחנו נתונים ללחצים של חברות נפט

החלטת מועצת הבטחון 242, על כל חלקיה. ג. החלטה כי מייד, ובעת ובעונה אחת עם הפסקת האש, יתחיל משא ומתן בין הצדדים הנוגעים בדבר, בחסות מתאימה, במגמה לכונן שלום צודק ובר-קיימא במזרח התיכון (Backchannel Message, 1973).

העובדה שהצעת ההחלטה הוגשה במשותף ותוך פרק זמן קצר על ידי שתי המעצמות, אומר קסינג'ר, היא תוצאה של מדיניות הממשל מתחילת המשבר, שנועדה לשמור על דיאלוג מכובד עם הרוסים ולא "לשבור את הכלים". אנחנו אף פעם לא טענו, אומר קסינג'ר, שאנחנו סומכים על הקשרים האישיים שלנו עם ההנהגה ברית המועצות. אף פעם לא חשבנו שקשרים אישיים יהיו חשובים יותר מאינטרסים ריאליים. כל מה שאמרנו זה שמעבר לשיקולים הריאליים ניתן לעיתים לעשות שימוש גם בהיבטים אישיים. והפעם ניתן היה לעשות שימוש גם בקשרים האישיים כדי לגבש את ההחלטה (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

במאמץ להסיר מעליו את האחריות להשטרות הסטטוס קוו שהוביל למלחמה, טוען קסינג'ר במרומז כי עד לפרוץ המלחמה ישראל נהגה לאיים שלחצים כבדים מדי עליה להשתלב במהלכים מדיניים, הכוללים מן הסתם ויתורים טריטוריאליים, יובילו למלחמה עם הערבים.

הצעת ההחלטה, מבהיר קסינג'ר, קובעת הפסקת אש בקווים שבהם נמצאים הכוחות. כלומר בפועל, ישראל בעלת בריתנו מחזיקה עתה בשטח גדול יותר ממה שהיה בידיה לפני המלחמה, עקב שליטתה בגדה המערבית של התעלה. לסובייטים לא היה שום הישג אסטרטגי, שכן השליטה של ישראל משני צידי התעלה לא תאפשר פתיחת התעלה לשיט בלא הסכמתה. במקביל קבעה ההחלטה שיש ליישם את החלטת מועצת הביטחון 242 שהתקבלה לאחר מלחמת ששת הימים, ובפועל אף אחד אינו יודע מה משמעותה. במשך שנים רבות סירבו הערבים למשא ומתן ישיר עם ישראל. ההחלטה חייבה אותם לנהל משא ומתן ישיר עם ישראל בחסות הולמת, בפועל מדובר בחסות של ארצות הברית וברית המועצות (Minutes of the Secretary of States's Staff Meeting, 1973).

הערבים זכו להישג במלחמה זו, אומר קסינג'ר. יש עתה כבוד כלפיהם. הם לא נכנעו. הם נלחמו בצורה יעילה ואף כי הובסו, הם לא התרסקו. אבל הדבר העיקרי שהרוויחו הערבים הוא ריסוק תחושת העליונות של ישראל (this cockiness of supremacy is no longer).

התובנה השנייה נוגעת ליחסים בין מדינת ישראל וארצות הברית.

יחסי דרג מדיני-צבאי: במבט לאחור איננו יכולים לקבוע אם ההחלטה להימנע ממכת מנע הייתה מוצדקת אם לאו. לנגד עיניהם של ראש הממשלה ושר הביטחון עמדו בין היתר שיקולים מדיניים רחבי היקף, ובעיקר מערכת היחסים עם ממשל הנשיא ניקסון; התחייבויות שאולי ניתנו בעבר לממשל; הצורך להבטיח תמיכה מדינית כלכלית וצבאית במהלך המלחמה. יש להניח שהדרג הצבאי היה מודע, אם בכלל, רק לחלק מן השיקולים הללו, והראייה שלו מטבע הדברים מתמקדת בעיקר במישור הצבאי.

ואולם אי אפשר שלא להתרשם מן העמידה המוצקה של הדרג המדיני – גולדה מאיר ומשה דיין – מול דרישת הדרג הצבאי הבכיר בראשות הרמטכ"ל דוד אלעזר ומפקד חיל האוויר בני פלד לאשר מכת מנע. כל זאת, הגם שראשי הדרג הצבאי הבהירו שוב ושוב שלהערכתם מכת המנע אמורה הייתה להעניק לישראל יתרונות אסטרטגיים משמעותיים במלחמה המתרגשת ובאה. חובה לפעול כך בכל משטר דמוקרטי. הדרג המדיני הוא זה שמכתיב מהלכים אסטרטגיים, ועל הדרג הצבאי לקבל אותם בהכנעה גם אם אינו סבור שמדובר בהכרעות נכונות. התנהלות הדרג המדיני בפתחה של המלחמה מול הדרג הצבאי נותנת ביטוי לעקרונות שהציבו ראשי הנהגת המדינה, ובראשם דוד בן-גוריון, בכל הקשור ליחסים בין הדרג המדיני והצבאי (שלום, 2022).

אי אפשר שלא לאזכר בהקשר זה את השינויים הבעייתיים שהתחוללו מאז ביחסי הדרג המדיני והצבאי, שהביטוי העיקרי שלהם היה העצמה רבה באשר לכוחו של הדרג הצבאי מול החלשה מתמשכת במעמדו של הדרג המדיני. תמונת מצב זו הובילה חוקרים לא מעטים לתהות אם מדינת ישראל היא מדינה שיש לה צבא, כפי שמקובל בכל מערכת דמוקרטית, או שמא מדובר בצבא שיש לו מדינה (שפר, 2008).

השינוי הדרמטי המתחולל כיום ביחסים בין הדרג המדיני והצבאי בישראל הגיע לשיא בחודשים האחרונים בעקבות אירועי המחאה סביב הרפורמה המשפטית שהממשלה הנוכחית ביקשה לקדם: **"הצבא", כתב לאחרונה פרופ' קובי מיכאל, "שלא מרצון הדרג הצבאי הבכיר ושלא מיוזמתו, אך בפירוש כתוצאה מניהול שגוי של ההתפתחויות בצבא בעקבות המשבר הפוליטי, הפך בעצמו שחקן פוליטי"** [רב עוצמה, יש להדגיש] (מיכאל, 2023).

יחסי ישראל-ארצות הברית: לאורך השנים הם הוגדרו כ"יחסים מיוחדים", לעיתים נקבע שמדובר

הטענות שאנחנו הזנחנו את העולם הערבי. בנסיבות הקיימות כל הטענות האלה כבר אינן רלוונטיות כל כך. גם אלה ששונאים אותנו יודעים היטב שכל הסדר באזור חייב לעבור דרכנו. זהו הקו שאנחנו צריכים לנקוט מול הערבים מעתה. להעביר להם מסר פייסני שלא משתלם להם לנקוט כלפינו עמדות אנטגוניסטיות, ולא משתלם להם ללחוץ עלינו לנקוט צעדים שאיננו מוכנים לנקוט. עליהם ללכת לקראתנו כדי שנהיה מוכנים לשלב ידיים עימם. אנחנו לא נהיה מוכנים להתנצל על מה שעשינו (Minutes of the Secretary of States's, Staff Meeting, 1973).

אנחנו נאמר להם שאנו מוכנים לתרום את חלקנו כדי להסיר את המכשולים שהובילו למלחמה הנוכחית. אבל אנחנו נעשה זאת משום שאנו מאמינים כי זו המדיניות הנכונה, ולא משום שמנסים לסחוט אותנו. הערבים הבינו זאת. מצרים הפסיקה את מסע התעמולה שלה נגדנו משום שאמרנו להם שהם יצטרכו אותנו לאחר המלחמה, ואנחנו לא נלך לקראתם אם ימשיכו בתעמולה נגדנו. עכשיו יש לנו הזדמנות להגיע להסדר מהותי. יש לנו את המסגרת המוסכמת לכך – החלטת מועצת הביטחון, ויש לנו את המציאות בשטח, המביאה את הצדדים ללכת בכיוון של הסדר. היום ישראל כבשה שטח נוסף במצרים. הסובייטים והערבים זועקים לכינוס מועצת הביטחון (Minutes of the Secretary of States's, Staff Meeting, 1973).

את דבריו מסכם קסינג'ר בקביעה כי אירועי מלחמת יום הכיפורים היו בסך הכול הצלחה גדולה של ארצות הברית, אך הוא אינו מסתפק בכך. לדעתו, אירועי המלחמה נתנו ביטוי להצלחת המדיניות כלפי ברית המועצות בתקופה שקדמה למלחמה. אלמלא הצלחנו לגבש מערכת יחסים קרובה עם ברית המועצות, היה סיכון רב להסלמה של המלחמה בכיוון של עימות בין-מעצמתי. אינני אומר בכך שברית המועצות נהגה בידירות כלפינו, אך ברגעים מכריעים של המערכה הצלחנו למתן את עמדותיה בזכות הקשרים שנבנו בינינו. באורח פרדוקסלי המלחמה הציבה אותנו מול העולם הערבי בעמדה טובה יותר מזו שבה היינו לפני כן. ולבסוף – אנו נמצאים בעמדה טובה מבעבר כדי להביא להסדר של קבע (permanent settlement) במזרח התיכון (Minutes of the Secretary of States's, Staff Meeting, 1973).

סיכום

בסיכום הדברים הנאמרים במסגרת מחקר זה אנו בוחרים להדגיש שתי תובנות: האחת נוגעת למערכת היחסים בין הדרג המדיני והצבאי במדינת ישראל;

יש לקוות שישראל לעולם לא תמצא את עצמה שוב בתנאי הפתיחה הקשים שנכפו עליה במלחמת יום הכיפורים. ואולם מנהיגות מפוכחת חייבת להביא בחשבון שתרשים דומה יחזור על עצמו גם בעידן הנוכחי. מלחמת יום הכיפורים מלמדת שמדינה כמו מדינת ישראל חייבת להניח שיתממשו גם תסריטים שהיא מעריכה את סבירותם כנמוכה ביותר. לא מן הנמנע כי במציאות שתיווצר תזדקק ישראל שוב לסיוע מסיבי מצד ארצות הברית. עליה להביא בחשבון שסיוע זה לא בהכרח יינתן, בוודאי שלא בזמן ובהיקף שישראל תרצה. העיקרון שישראל חייבת להיות ערוכה לתרחיש הגרוע ביותר ולהיות מסוגלת להתמודד עימו בכוחות עצמה חייב להמשיך לשמש נר לרגליה של ההנהגה בישראל לדורותיה.

* המחבר מבקש להודות למתמחים שסייעו באיסוף מקורות לצורך חיבור זה לאורך שנים: צ'אניאנג ליו, לינור גורמזאנו, גיל קסטנבאום, שי שובל, עמית עולמי, מיכל בקשי, שרון מלמד, דניאל ברסלב, איגנציוס ריבאס, אלמוג אלון, נריה ג'ראפי, סופיה שמידט, בן ציון בורוכוביץ.

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ופרופ' אמריטוס באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. פרופ' שלום פרסם מחקרים רבים על היבטים שונים, היסטוריים ועכשוויים, של מדיניות הביטחון של ישראל, הסכסוך הערבי-ישראלי, מעורבות מעצמות העל במזרח התיכון, מאבקה של ישראל נגד הטרור האסלאמי והאופציה הגרעינית של ישראל. פרופ' שלום הוא בעל תואר דוקטור (PhD) מבית הספר למשפט ולדיפלומטיה ע"ש פלטשר באוניברסיטת טפטס (Tufts). בין ספריו הבולטים: **דימונה לושינגטון: המאבק על פיתוח האופציה הגרעינית של ישראל, 1960-1968** (2004); **כאש בעצמותיו: דוד בן-גוריון ומאבקי על דמות המדינה, 1963-1967** (2004). בשנת 2007 זכה פרופ' שלום בפרס היוקרתי לזכרו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון על ספרו זה. zakis@inss.org.il

מקורות

אגרת מאת הנשיא ריצ'רד ניקסון אל ראש הממשלה גולדה מאיר (1973, 21 באוקטובר), עמ' 3-4. ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/4jj9mdnh>
גולדשטיין, ד' (1972, 8 בספטמבר). גולדה מאיר: אני לא רשומה בתכנית של דיין ולא בתכנית של אלון, אין גם "תכנית גולדה" אך יש לי העקרונות שלי לשלום. **מעריב**, עמ' 13. <https://tinyurl.com/528pjmfmm>
גולדשטיין, ד' (1973, 16 בנובמבר). ראיון השבוע עם יעקב שמשון שפירא, שר המשפטים לשעבר. **מעריב**. <https://tinyurl.com/ywkjxpfx>
המרכז למלחמת יום הכיפורים (2021, 19 בפברואר). **ראיון עם ד"ר הנרי קיסינג'ר עבור עמותת המרכז למלחמת יום הכיפורים** [סרט]. <https://tinyurl.com/yvy5fxd>. YouTube.

ב"בעלות ברית": לא אחת הודגשו מרכיבים מגוונים המצדיקים הגדרה זו: א. מערכת ערכים משותפת, ובראשה מחויבות לדמוקרטיה, לחופש ולזכויות הפרט; ב. המחויבות העמוקה של ארצות הברית להגן על זכותה של מדינת ישראל להתקיים כמדינת העם היהודי; ג. המחויבות של שתי המדינות להיאבק בצירי רשע ובתומכי טרור בזירה הבינלאומית; ד. שיתוף פעולה הדוק ונרחב בין שתי המדינות במישור המודיעיני והמדעי; ה. הצהרות של נשיאים אמריקאים כי אם תותקף ישראל, תעמוד ארצות הברית לצידה (Ben-Zvi, 1993).

מאז הקמתה של מדינת ישראל הדגישו מנהיגיה כי ישראל תגן על עצמה בכוחותיה היא, וכי אין היא חפצה במעורבות צבאית אמריקאית ישירה לצידה. בתקופות מסוימות שקלה ישראל את האופציה של ברית דו-צדדית עם ארצות הברית והצטרפות לברית נאט"ו (שלום, 2005). ואולם, מעצביה של מדיניות הביטחון הישראלית חששו תמיד שברית כזו תפגע קשות בחופש התמרון והיוזמה של ישראל מול אויביה. מעבר לכך, הם הדגישו תמיד שברית זו לא תבוא במקום יכולת הגנה עצמאית של מדינת ישראל, אלא כתוספת לה. במקביל הבהירו מנהיגי ישראל כי הם מצפים מארצות הברית שתיתן לישראל את הכלים המתאימים כדי שהיא תוכל להגן על עצמה בכוחותיה, ותתמוך בה במישור המדיני כדי לתת ביסוס מדיני להישגיה הצבאיים. התובנות הנחשפות במאמר זה אינן יכולות שלא להוביל אותנו להביע הערכה והוקרה רבה לתבונה ולראייה מרחיקת הלכת של הנהגת המדינה לאורך השנים.

במלחמת יום הכיפורים הותקפה ישראל, לכאורה בעלת ברית של ארצות הברית, בידי מדינות שנתמכו בבירור על ידי ברית המועצות, יריבתה דאז של ארצות הברית. בנסיבות אלה, ככל שניתן ללמוד מפרוטוקול הישיבה ב-23 באוקטובר וממקורות אחרים המצויים בידינו, פעל הממשל האמריקאי, לצד ביטויי התמיכה בישראל, באורח שאינו נראה כהולם יחסי ברית בין מדינות: הוא הפנה אליה כתף קרה ולא יזם מגע הדוק בדרגים הבכירים ביותר כדי להפגין את מחויבותו כלפיה ואת תמיכתו בה בשעה הקשה העוברת עליה. הוא פעל באורח אינטנסיבי, אפשר לומר אף דורסני, כדי לשלול מישראל את האופציה של מכה מקדימה (מכת מנע), שלדעת רבים בהנהגה המדינית והצבאית הייתה משנה לחלוטין את פני המערכה ומעניקה לישראל אופציה של ניצחון דרמטי במערכה הקשה שנכפתה עליה. ולבסוף, לכל אורך הדיון הבהיר קיסינג'ר בצורה ברורה שאין לארצות הברית אינטרס בניצחון חד-משמעי של ישראל ובתבוסת יריבתה, מצרים.

- Backchannel Message from President Nixon to Egyptian President Sadat. (1973, October 23). Foreign Relations of the United States 1969-1976 Volume XXV Arab-Israeli Crisis and War, 1973, note 3. <https://tinyurl.com/4xb2tn68>
- Ben-Zvi, A. (1993). *The United States and Israel: The limits of the special relationship*, p. 1-27. Columbia University Press.
- Burr, W. (ed.) (2003a, October 7). *The October War and U.S. Policy*, Document 9. The National Security Archive. <https://tinyurl.com/5dp5uht8>
- Burr, W. (ed.) (2003b, October 7). *The October War and U.S. Policy*, Document 10. The National Security Archive. <https://tinyurl.com/5dp5uht8>
- Harvard University. (2012, April 11). *A Conversation with Henry Kissinger*. [Video]. YouTube. <https://bit.ly/42Mul42>
- Kissinger, H. (1982). *Years of upheaval*, pp.451-452. Little, Brown and Company.
- Kissinger, H. (2004). *Crisis – The anatomy of two major foreign policy crises*, p.14, p.34. Simon Schuster Paperbacks.
- Memorandum From William B. Quandt of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft). (1973, October 6). Foreign Relations of the United States 1969-1976 Volume XXV Arab Israeli Crisis and War, 1973, p. 287. Office of the Historians. <https://tinyurl.com/57s5xc6v>
- Memorandum of Conversation. (1973a, October 9). Special WSAG – Principals Only. Foreign Relations of The United States, 1969-1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973. Office of the Historians. <https://tinyurl.com/3y6p8u7y>
- Memorandum of Conversation. (1973b, October 13). Special WSAG – Principals Only. Foreign Relations of The United States, 1969-1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973. Office of the Historians. <https://tinyurl.com/3ddsemfj>
- Memorandum of Conversation, Hafez Assad, President of Syria and Henry Kissinger, Secretary of State. (1974, January 20). National Archives of the United States, NND009031.
- Minutes of the Secretary of State's Staff Meeting. (1973, October 23). Foreign Relations of The United States, 1969-1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973. Office of the Historians. <https://tinyurl.com/3p8jefjb>
- National Security Council Staff. (1973, September 24). *Middle East Developments and the Prospects for an Arab-Israeli Settlement*, p. 278. Office of the Historians. <https://tinyurl.com/29a6ujp7>
- המרכז למלחמת יום הכיפורים (2021, 18 במאי). **שיח סופרי מלחמת יום הכיפורים – ד"ר יגאל קיפניס משוחח על ספרו "1973 – הדרך למלחמה"** [סרט] <https://tinyurl.com/4wc4ezps>. YouTube. בשעה 08:05. <https://tinyurl.com/4hb5v68r>
- ארכיון המדינה. **התייעצות אצל ראש הממשלה, 6 באוקטובר 1973**, בשעה 08:05. <https://tinyurl.com/yckdbpa7>
- וונטיק, ב' ושלום, ז' (2010). חלקו של הבית הלבן בטרפוד ההסדר החלקי בין ישראל ומצרים בשנת 1971. **ישראל**, 17, 91-130. <https://tinyurl.com/yckdbpa7>
- וונטיק, ב' ושלום, ז' (2012). **מלחמת יום הכיפורים : המלחמה שהיה אפשר למנוע: כיצד הוכשלו המאמצים להסדר מדיני לפני מלחמת יום הכיפורים**. רסלינג.
- וונטיק, ב' ושלום, ז' (2012). אותה הגברת בשינוי האדרת: פגישת ראש ממשלת ישראל גולדה מאיר עם נשיא ארצות-הברית ריצ'רד ניקסון, 1 במרץ 1973. **קתדרה**, 146, 143-172. <https://www.jstor.org/stable/23408809>
- ועדת אגרנט (1973, 10 בדצמבר). **עדות אבא אבן, ישיבה ט"ז**, עמ' 20. המרכז למלחמת יום הכיפורים. <https://tinyurl.com/yey7xn54>
- ועדת החוץ והביטחון (1973, 22 באוקטובר). **פרוטוקול מס' 327**. ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/n6mpjemd>
- יומנו של אלי מזרחי [מנהל לשכת ראש הממשלה], 6 באוקטובר 1973**. ארכיון המדינה. <https://bit.ly/3BhZaqE>
- מיכאל, ק' (2023, 17 באפריל). **היפור יוצרות ומדרון חלקלק – כשהצבא הופך לשחקן פוליטי**. מבט על, גיליון 1710, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/2mr7xr6d>
- פגישת ראש הממשלה, גולדה מאיר, עם נשיא ארה"ב ריצ'רד ניקסון, ב'1 בנובמבר 1973**. חומר הדו"חות – ביקור רה"מ גולדה מאיר בארה"ב, עמ' 2, ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/yupd66eb>
- פרוטוקול ישיבה ה/שלד של הממשלה, 7 באוקטובר 1973** (בשעה 10:00), עמ' 3-4. ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/bdrjxu3t>
- פרוטוקול ישיבה ו/שלד של הממשלה, 7 באוקטובר 1973** (בשעה 21:00), עמ' 38. ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/bdrjxu3t>
- צורף, ח' ובוימפלד, מ' (2022). **"יבוא יום ויפתחו את הארכיונים": ממשלת גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים**, עמ' 177. כרמל.
- צורף, ח' ולמפרום, א' (עורכים) (תשע"ו). **גולדה מאיר הרביעית בראשי הממשלה, מבחר תעודות ומבאות מפרקי חייה (1978-1988)**, עמ' 513, ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/44w3b3p6>
- שלום, ז' (2005). **ישראל ונאט"ו – התועלות והמכשלות**. **עדכן אסטרטגי**, 4(7), 13-18. <https://tinyurl.com/y9tas8nh>
- שלום, ז' (2017). **ממשלת יצחק רבין הראשונה וקידום תהליך השלום – הסכם הביניים עם מצרים**. **עיונים בתקומת ישראל**, 28, 44-83. <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/28/zs.pdf>
- שלום, ז' (2022). **הדיונים לקראת מינוי משה דיין לרמטכ"ל**, נובמבר-דצמבר 1953 – רקע, מהלכים ולקחים. **יסודות**, גיליון 3, 254-255. <https://tinyurl.com/55dnds5k>
- שיחות דיניץ (1974)**. תיק א-7051/15, עמ' 10. ארכיון המדינה. <https://tinyurl.com/8e3vvd6f>
- שפר, ג', ברק, א' ואורן, ע' (עורכים) (2008). **צבא שיש לו מדינה? מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והתחום האזרחי בישראל**. כרמל.
- תקומה פרק 9 – מעולם מצבנו לא היה טוב יותר, ישראל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום כיפור (1967-1973)**. (1998). (סרט טלוויזיה). כאן ארכיון. <https://tinyurl.com/82ak7rc4>

הערות

- 1 קיסינג'ר כותב בספר שסיסקו דיווח לו כי מצרים וסוריה עומדות לתקוף את ישראל. זה קרה כשעה וחצי לפני פתיחת המערכה. ישראל העריכה שהאש תיפתח רק ארבע שעות לאחר מכן. ראו גם: Harvard University, 2012.
- 2 השתתפו בישיבה: Rush, Kenneth, Deputy Secretary of State from February 1973; Acting Secretary of State, September 3–September 22, 1973. Sisco, Joseph, Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs. Popper, David H., Assistant Secretary of State for International Organization Affairs, June 25, 1973–January 2, 1974. Thomas R. Pickering, Special Assistant to the Secretary and Executive Secretary of the Department. Eagleburger, Lawrence S., Executive Assistant to the Secretary of State from October 1973; member, National Security Council Staff from June 1973. על העמדות השונות של גופים בממשל סביב ההסדר לפני המלחמה ראו: וונטיק ושלום, 2010.
- 3 הרמטכ"ל דוד אלעזר אמר בישיבה ב־6 באוקטובר לפנות בוקר (עמ' 3): "מכה מונעת ניתן לבצע בסביבות 2–3 אחה"צ". במאי 1973 התייחס מפקד חיל האוויר בני פלד לאופציה של מכת מנע, וכך אמר: "במקרה ותהיה לנו עילה או הזדמנות או אפשרות להכות מכה מקדימה – השיקול הראשון – להכות בחיל האוויר
- 4 שר החוץ אבא אבן מאשר זאת בנאומו בעצרת האו"ם ב־8 באוקטובר 1973, עמ' 20: "לשגריר ארצות הברית בישראל", הוא אומר, "נמסר כמה שעות לפני ההתקפה, כי ישראל לא תבצע כל פעולת־מנע, וכי תעמוד בקרבן המתחייב מהחלטה זו". ראו גם: Kissinger, 1982.
- 5 את הראיון שלו אצל פרופ' אורי בר־יוסף וד"ר רונן ברגמן על מלחמת יום הכיפורים פותח קיסינג'ר באזכור היותו בן למשפחה יהודית בגרמניה שהצליחה להימלט מגרמניה לפני השואה (המרכז למלחמת יום הכיפורים, 2021).
- 6 על מעמדה של ישראל בעיני הממשל קודם למלחמה ראו: וונטיק ושלום, 2012.
- 7 בפועל כללה היענות ישראל לאיגרת הנשיא דרישה להבהרות לגבי סעיפים שונים והדגשת משמעותם של מינוחים שונים בעיני ישראל. ראו: פרוטוקול ישיבה כ/שלד של הממשלה.
- 8 הצהרת העקרונות (Basic Principles of Relations Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics – שנחתמה בין ארצות הברית וברית המועצות (ה"ש 12) לאחר ועידת הפסגה בין הנשיאים ניקסון וברז'נייב ב־29 במאי 1972.

הסורי והמצרי בו־זמנית, על חלוקת הכוח בצורה הבאה: את עיקר השדות של חיל האוויר המצרי להכות ולהשמיד, ואת כל השדות של חיל האוויר הסורי לשתק ולהשמיד. רק לאחר מכן נתקוף את הטילים כדי לסייע לצה"ל". הצגת תכנונים אוויריים לשר הביטחון, 22 במאי 1973, עמ' 4.